

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психологія творчості»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 2. «Підходи до вивчення творчості у зарубіжній та вітчизняній психології».

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.22 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2022 № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.22 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 17.08.2022 № 7

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.;
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В.

План лекції.

1. Частина 1. Підходи до вивчення творчості у зарубіжній психології.

1. Психоаналітичні теорії творчості.

1.1. Творчість як сублімація (З.Фройд).

1.2. Творчість як прояв архетипів у аналітичній психології К.Г.Юнга.

2. Когнітивні теорії творчості.

2.1. Когнітивна теорія творчості Дж. Келлі.

2.2. «Дивергентне мислення» як основа творчості (Дж.Гілфорд).

3. Погляд на творчість представників гуманістичної психології

3.1. Компенсаційна теорія творчості А. Адлера.

3.2. Творчість як самоактуалізація особистості (А.Маслоу).

3.3. Творчість в теорії К.Роджерса.

4. Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг).

5. Компоненти і умови творчої діяльності (Л.Терстоун).

2. Частина 2. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній психології.

2.1. Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня).

2.2. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерев).

2.3. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський).

2.4. Концепція художньої творчості Л.С.Виготського.

2.5. Концепція «креативного поля» Д.Б.Богоявленської.

2.6. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов).

2.7. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості»

(В.М.Дружинін).

2.8. Творчість як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець).

2.9. Теорія вирішення винахідницьких завдань Г.С. Альтшуллера.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Гріффітс К., Кості М. Посібник із креативного мислення. Вид. Фабула, 2020. 288 с.

2. Ткач Р.В. Психологічні особливості творчої активності особистості/ Р.В. Ткач – Запоріжжя: В-во ЗДІА, 1999. –24 с.

3. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. – 2004. № 6. – С. 2 – 10.

Допоміжна:

4. Каракатсаніс Т. В. Сутність креативності особистості у сучасній європейській педагогічній теорії. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2013. № 19. С. 24–28.

5. Черножук Ю.Г. Психологія творчості. Навчальний посібник для

студентів педагогічних ВНЗ. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. – 2010. – 182 с.

6. Dimkov, Petar Radoev (2018). "The Genius of Creativity and the Creativity of Genius: The Neuro-Dynamics of Creativity in Karl Jaspers and Sigmund Freud". Journal of Genius and Eminence. 3 : 83–92.

7. Harvey, S (2014). "Creative synthesis: Exploring the process of extraordinary group creativity". Academy of Management Review. 39 (3): 324–343. doi:10.5465/amr.2012.0224

8. OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation (4th ed.). Paris/Luxembourg: OECD/Eurostat. p. 44.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

9. Креативність – головна якість людини в 21 столітті. URL: <https://creativecountry.org/aboutcreate/> (дата звернення: 07.03.2021).

Основні поняття теми

Частина 1. Архетипи, дивергентне мислення, катарсис, колективне несвідоме, конвергентне мислення, психоаналіз, сублімація, символи, самоактуалізація, «теорія інвестування».

Частина 2. «Економія думки», гіпотеза, ідея, індивідуалізація, інтелектуальна активність, інтелектуальна ініціатива, інтенсивність пошукової мотивації, когнітивна функціональна надлишковість, мислений експеримент, надлишковий когнітивний ресурс, рефлексологія, чутливість до побічних утворень.

Текст лекції.

Частина 1. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній та зарубіжній психології

Відносно того, що є джерелом творчості, яка його роль у життєдіяльності та розвитку людства, висловлюються різні точки зору.

1. Психоаналітичні теорії творчості розглядає два аспекти: мотивацію і несвідомі компоненти творчості.

1.1. Творчість як сублімація (З.Фройд).

З.Фройд є засновником класичного психоаналізу, психологічній теорії, яка стверджує, що поведінка людини визначається не тільки і не стільки свідомістю, скільки несвідомим. Психоаналіз, зокрема, намагається дістатися його глибинного змісту, який потайки, у викривленому, символічному вигляді, виявляє себе у творах мистецтва.

За Фройдом, енергетичний резерв несвідомого складають таємні бажання влади, грошей, слави, любові, нереалізовані потяги, незадоволені та витіснені зі свідомості переживання, які зазвичай суперечать моральним, культурним та іншим нормам (збочене, злочинне, ганебне, відкинуте, тощо). Завдяки захисному механізму сублімації (здатності реалізовувати сексуальну

або агресивну енергію у формі соціально прийнятної поведінки) вони «розряджаються» у продуктах творчості (танці, живопис, музика тощо). Мистецтво маскує їх естетичною формою.

Створюючи художній твір, в якому заборонене, «обманюючи» цензуру свідомості, виражає себе у прийнятній формі художніх образів, автор вивільняє індивідуальне несвідоме, уникаючи внутрішнього конфлікту. Тому твори мистецтва є вельми егоцентричними: головні герої являють собою проекції авторів.

Створена форма, у свою чергу, «заманує та обманює» читача або глядача. Той вважає, що насолоджується саме нею (попередня насолода), хоча дійсна причина його задоволення (реальна насолода) в іншому: ідентифікуючи себе з образами твору, він подібно до автора позбавляється від витіснених переживань, думок, потягів, які можуть призвести до психічних розладів.

За Фройдом, найважливіше джерело творчості - це підсвідомість, несвідомі психічні процеси. Несвідоме, за З. Фрейдом, - сама «творча» частина психіки. Художня творчість, як його прояв, посідає місце між сновидами та неврозом. Її плекає той самий внутрішній конфлікт, який вже «перезрів для сновидінь», але ще не став патогенним. Таким чином, люди мистецтва – це «лікарі», які рятують себе та інших від неврозів. Із цим пов'язане явище катарсису (термін Аристотеля): емоційне потрясіння й очищення, яке переживає людина, сприймаючи художні твори, театральні вистави тощо.

Наприклад, подібний вплив на глядача мають давньогрецькі трагедії.

Мотивація творчості дорослих, зауважує Фройд, зумовлена переходом від гри, як форми прояву несвідомого, якою людина насолоджувалася в дитинстві, до іншої його форми – марення. Дитина перестає грати, але вона не може відмовитися від насолоди, яку приносила гра. Гру дорослим замінюють марення, частіше за все еротичні. Поет, за словами Фрейда, є подібним до дитини, яка грається. Він створює світ, до якого ставиться дуже серйозно, водночас відокремлюючи його від дійсності. /Фройд, 1990/.

Отже, З.Фройд вважав, що мотиви творчості пов'язані з еросом (потягом до життя) і є похідними від сексуальних потягів. Творчість - це десексуалізація, тобто перенесення сексуальної енергії в творчу діяльність. У продуктах творчості (насамперед - художньої) втілюються витіснені прагнення і переживання, відбувається сублімація.

1.2. Творчість як прояв архетипів у аналітичній психології К.Г.Юнга.

К. Юнг стверджував, що несвідоме повно зародків майбутніх психічних ситуацій, нових думок, творчих відкриттів. Воно є джерелом творчого дару, творчого натхнення. Юнг виділяв в людині два начала - особистісне і творче, які можуть перебувати в антагоністичних відносинах. «Кожна творча людина - це деяка подвійність або синтез парадоксальних властивостей. З одного боку, вона являє собою щось людськи особисте, з іншого - це

понадособистісний процес. Вона є у вищому сенсі цього слова «Людина», колективна людина, носій і скульптор несвідомо діючої душі людства.

К.Г.Юнг вважав творчість «поза особистісним людським процесом», в якому людина виступає як носій «несвідомо діючої душі людства» або колективного несвідомого. Творчість є виявленням закарбованих у ньому архетипів (грецьк. - «arche» - «початок», «typos» - «образ») – уроджених ідей, образів, зразків поведінки, мислення, світосприйняття. Зберігаючись у пам'яті людей, архетипи переходять з покоління в покоління.

Творчий процес або «автономний творчий комплекс», за Юнгом, сприяє «несвідомому оживленню» архетипів. Серед них «бог», «герой», «мати», «дитина», «мудрець» та ін. Архетипи пов'язані з найважливішими життєвими явищами (народження, смерть, любов, тощо) і у свій спосіб представлені в різних видах і жанрах мистецтва, зокрема, в легендах і міфах. Образи і сюжети міфологічних епосів різних народів повторюються. Це, на думку Юнга, свідчить про спільність «колективного несвідомого» людства. Архетипи виявляються в різноманітних символах (образах, умовних знаках певних понять, явищ, ідей тощо).

Наприклад, символом архетипу «тінь» (темний, тваринний, аморальний бік людської особистості) є Сатана. Втім, як зазначав Юнг, у «тіні» є й позитивні властивості. Це джерело життєвої сили, спонтанності та творчості /Юнг, 1997/.

Згідно К.Юнгу, творче живе і виростає в людині, як дерево в ґрунті, з якого воно забирає потрібні соки. Аналітична психологія називає це явище автономним творчим комплексом, який у якості відокремленої частини душі веде своє самостійне, вилучене з ієрархії свідомості психічне життя і згідно свого енергетичного рівня, на правах вищої інстанції мобілізує Я на службу собі»(1991, с. 277).

Таким чином, з позицій психоаналітичних поглядів творчий дар - це рок, не підвладний свідомості і волі людини.

2. Когнітивні теорії творчості.

2.1. Когнітивна теорія творчості Дж. Келлі

Когнітивна теорія творчості Дж. Келлі розглядає творчість як альтернативу банальному. Не використовуючи термін «творчість», Келлі між тим розробив оригінальну теорію творчості і творчої особистості, вперше описавши альтернативне гіпотетичне мислення. Для Келлі людина - це дослідник, вчений, який ефективно, творчо взаємодіє зі світом, інтерпретуючи світ, переробляючи інформацію, прогнозуючи події. Життя людини - це дослідження, постійне висування гіпотез про реальність, за допомогою яких вона намагається передбачити і контролювати події. Картина світу гіпотетична, і люди формулюють гіпотези, перевіряють їх, топтом здійснюють ті ж розумові дії, що і вчені в ході наукового пошуку. Життя - це творчий дослідницький процес.

2.2. «Дивергентне мислення» як основа творчості (Дж.Гілфорд)

Дж.Гілфорд розробляє концепцію творчості, в основі якої ідея так званого дивергентного мислення (від англ. «to diverge» – «розходитися»). Дивергентне мислення є «тип мислення, який рухається у різних напрямках». Це варіативний пошук максимальної кількості («віяла») різноманітних вирішень певної проблеми, кожне з яких є «правильним» і тому має право на існування.

Прикладом використання дивергентного мислення може бути розв'язання задачі на «незвичайне використання предметів», коли людина мусить запропонувати якомога більше варіантів використання звичайних ключів, цеглин, канцелярських скріпок тощо.

На відміну від дивергентного конвергентне мислення (від англ. «to converge» – «збігатися в одній точці») спрямоване на пошук єдиного «правильного» варіанту розв'язання задачі, обумовленого наявними фактами, і використовується, зокрема, для виконання стандартних тестів інтелекту.

Дивергентне мислення, за Гілфордом, менш ніж конвергентне обумовлене наявними фактами, дозволяє вільно змінювати шляхи розв'язання задачі і отримувати неочікувані висновки і результати. Його успішність пов'язана з наявністю у людини низки розумових здібностей:

1. Знаходити та ставити проблеми.
 2. Виробляти різноманітні ідеї (гнучкість).
 3. Генерувати велику кількість ідей (продуктивність).
 4. Нестандартно відповідати на подразники (оригінальність).
 5. Вдосконалювати об'єкти, додаючи деталі.
 6. Розв'язувати проблеми (володіти розумовим аналізом, синтезом тощо)
- /цит. за Богоявленською, 1981/.

Співавтором означеної концепції є Е.Торренс.

3. Погляд на творчість представників гуманістичної психології

Оптимістичний погляд на природу людства, характерний для гуманістичної психології, відноситься і до розуміння природи і ролі творчості.

3.1. Компенсаційна теорія творчості А. Адлера.

Предтечею гуманістичного підходу до вивчення творчості є А. Адлер. Він вважав, що кожна людина від народження володіє творчою силою, завдяки якій забезпечується можливість управління власним життям і створюється власний стиль.

Компенсаційна теорія творчості А. Адлера розглядає науку, мистецтво та інші галузі культури як спосіб компенсації людиною своїх недоліків. Творче Я, наявне у людини, впливає на кожну грань людського досвіду і робить людину архітектором свого власного життя і творцем своєї особистості.

Творчість розглядається як спосіб життя людини (а не тільки як вирішення конкретних завдань), а людина - як творець власного життя.

3.2. Творчість як самоактуалізація особистості (А.Маслоу).

За А. Маслоу, «творчість - універсальна функція людини, яка веде до

всіх форм самовираження» (2003, с. 486); здатність до творчості є вродженою («дерева дають листя, птахи літають, людина творить»), вона закладена в кожному і не вимагає спеціальних талантів, тому творчими можуть бути і домогосподарки, і бізнесмени, і професори. Проте більшість людей втрачають цю здатність у процесі «окультурення», чому в чималому ступені сприяє офіційна освіта.

А.Маслоу є фундатором концепції самоактуалізації. Він вважає, що самоактуалізація (намагання людини виявити і максимально реалізувати можливості власної особистості) – основна природна потреба людини, мета її життя. Самоактуалізація – це бажання «стати усім, чим можливо», потреба у самовдосконаленні. На цьому складному шляху людина постійно переживає «страх невизначеності та відповідальності», але тільки самоактуалізація забезпечує їй повноцінне життя.

Намагання якомога повніше реалізувати потенціал власних можливостей спонукає людину до творчості, психологічну основу якої становить мотивація самоактуалізації. Особи, що намагаються «актуалізувати себе», до всього у житті ставляться творчо, мають творчі здібності. Ці здібності плекають особливий вид сприймання, який дозволяє людині жити скоріш у «конкретному, реальному світі природи», ніж в його абстрактному, словесному віддзеркаленні.

Маслоу виокремлює **дві стадії творчості**: *первинну й вторинну*. Первинну стадію характеризують імпровізація й натхнення. На цій стадії людиною керують інтенсивні емоційні переживання, інтерес, збудження. Вторинна стадія – розробка або розвиток первинної (наприклад, думки, яка з'явилася в момент сильного збудження). Ця стадія потребує самодисципліни і тяжкої наполегливої праці. Є багато людей, які здатні до натхнення на першій стадії, але існує зовсім небагато людей, які спроможні втілити його матеріально. Втім, зазначає Маслоу, матеріальний результат для людини, що «актуалізує себе», є вторинним. Її творчість – спонтанна, безневинна, невимущена, розкута, експресивна, вільна від стереотипів і кліше. Головне в ній – розвиток особистості, її емоції та інтереси, а не можливі матеріальні досягнення.

Психічно здорова людина, вважає Маслоу, - це щаслива людина, яка живе в гармонії із собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи власні здібності. Нажаль, особистості, що досягли граничної самоактуалізації, за даними дослідника, становлять лише біля 1% людства. Він пояснює це тим, що більшість людей з різних причин «побоюються реалізовувати себе» /Маслоу, 2003/.

3.3. Творчість в теорії К.Роджерса.

Центральним поняттям в теорії К. Роджерса, засновника особистісно-орієнтованої терапії, є «поле досвіду» (або «феноменальне поле»). Воно включає події, сприйняття, відчуття і впливу, які людина відбирає за принципом потреби, сам того, може бути, не усвідомлюючи.

У полі досвіду входить самість - організований, пов'язаний гештальт, що

знаходиться в процесі формування. Самість включає погляд людини на себе, заснований на минулому досвіді, даних сьогодення і очікуваннях майбутнього. Розкриттю самості, за К. Роджерсом, сприяє головний мотив людської діяльності - прагнення до самоактуалізації. Це прагнення має вроджений характер, і на його здійснення значно впливає креативна установка особистості.

Потреба в креативних людях, на думку К. Роджерса, обумовлена ситуацією в сучасному світі, яка пов'язана зі збільшенням наукових відкриттів і винаходів. Пасивна і культурно обмежена людина виявляється не в змозі впоратися з потоком питань і проблем, що пред'являються їй навколишнім світом. Платою за відсутність творчого джерела є дезадаптація людини.

Отже, слідуючи логіці міркувань К. Роджерса, сучасний рівень розвитку науки і техніки висуває вимогу творчої адаптації до нового світу, а сама творчість є невід'ємною частиною самоактуалізації людини. Головним спонукальним мотивом творчості є прагнення людини реалізувати себе. Воно є в кожній особистості, але може бути приховано під шаром психологічних захистів.

К. Роджерс (1994) пише, що саме життя і сприйняття світу є творчий акт.

Тому дивує його песимістичне твердження, що сучасна культура має той недолік, що в ній мало творчості, і розплатою за це буде «не тільки погане пристосування індивіда і групова напруженість, але і повне знищення всіх народів». Причина в нестачі творчості - існуюча система освіти, яка орієнтована на усереднені стандарти. «Отримавши освіту, ми зазвичай стаємо конформістами зі стереотипним мисленням, людьми з «закінченою освітою», а не вільними, творчими і оригінально мислячими людьми».

К. Роджерс розглядав творчість як універсальне явище: «Немає суттєвої різниці у творчості при створенні картини, літературного твору, симфонії, винахід нових знарядь убивства, розвитку наукових теорій, пошуку нових особливостей в людських відносинах або створенні нових граней власної особистості».

К. Роджерс визначив внутрішні і зовнішні умови творчої діяльності. До внутрішніх умов він відносив: 1) екстенціональність (відкритість новому досвіду); 2) внутрішній локус оцінювання; 3) здатність до незвичайних комбінацій.

Зовнішніми умовами творчості є: 1) психологічна безпека і захищеність (визнання безумовної цінності індивіда, створення обстановки, в якій відсутнє зовнішнє оцінювання); 2) психологічна свобода самовираження. Супутніми компонентами творчого акту К. Роджерс вважав емоції (естетичні, евристичні, комунікативні, «відокремленості»).

4. Творчість як «інвестування ідей» (Р.Стернберг)

Для пояснення особливостей поведінки креативної особистості (креатива) Р.Стернберг висуває «теорію інвестування». Творча людина, на його думку, намагається і здатна «купувати ідеї за низькою ціною, а

продавати за високою». Купувати за низькою ціною – означає мати справу з невідомими, невизнаними або мало популярними ідеями. Завдання полягає в тому, щоб правильно оцінити потенціал їхнього розвитку і можливий попит.

Творча людина всупереч опору з боку середовища, нерозумінню та неприйняттю все ж наполягає на певних ідеях і кінець кінцем «продає їх за високу ціну». Стернберг вважає, що людина може не реалізувати свій творчий потенціал у двох випадках:

- 1) якщо вона пропонує ідеї передчасно;
- 2) якщо вона не пропонує їх занадто довго і тоді вони стають очевидними і «старіють».

За Стернбергом, творчі прояви детерміновані шістьма головними чинниками:

- 1) інтелектом як здібністю; 2) знаннями; 3) стилем мислення; 4) індивідуальними рисами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем

5. Компоненти і умови творчої діяльності (Л.Терстоун)

Л.Терстоун виокремлює різні компоненти творчої діяльності (здатність швидко засвоювати та формулювати ідеї, індуктивне мислення, деякі особливості сприйняття та інші), досліджує роль в творчому процесі особистісних факторів і передусім темпераменту творця. Терстоун доходить висновку, що успішна творчість стимулюється скоріше чутливістю до нових ідей, ніж їхньою критикою, а подібні ідеї з'являються під час релаксації, розкиданості, а не концентрації уваги на розв'язанні творчої задачі.

Частина 2. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній психології

2.1. Творчість як особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня)

На перетині XIX – XX століття популярності набуває теорія «економії сил мислення» (Е.Мах, Р.Авенаріус). В її контексті творчість розуміється як особливий вид «економії думки». Вельми цікавою у цьому сенсі є концепція, яку розробив О.П.Потебня.

За Потебнею, центральна ланка механізму творчої діяльності – це інтуїція, несвідома робота. Під впливом несвідомого мова «пресує» думку. В мові зберігається більше психічної енергії, ніж потрібно для повсякденного спілкування. Цей залишок витрачається на художню та наукову творчість.

Процес творчості, за Потебнею, складається з трьох стадій: праці, несвідомої роботи та натхнення. Праця наповнює свідомість певним змістом, який потім стає предметом несвідомої роботи. Натхнення – перехід з несвідомої сфери у свідомість готового висновку.

Потебня розглядає також проблеми:

- 1) геніальності творця;
- 2) творчої особистості;
- 3) методу дослідження творчості.

Для нього праця генія – це, насамперед, незвичайна концентрація уваги, величезна чутливість, вміння бачити сутність речей, інтуїція, передбачення.

До якостей творчої особистості належать, зокрема, фантазія, небанальність мислення, здатність долати шаблон, оригінальність, суб'єктивність, ерудиція тощо. Метод дослідження творчості – це самоспостереження творця.

У подальшому ідеї Потебні розробляють його учні та послідовники (О.Білецький, О.Веселовський, П.Енгельмайер, Е.Кагаров, І.Лапшин, Д.Овсянико -Куліковський, Т.Райнов. С.Франк, та ін.).

2.2. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерєв)

В.М.Бехтерєв трактує творчість з позицій рефлексології (психологічна концепція, що розглядає індивідуальну і групову психіку як сукупність співставлених рефлексів). Творча ситуація, за Бехтерєвим, це подразник.

Творчість – реакція на нього, яка містить певну сукупність рефлексів. Подразник збуджує рефлекс зосередження, той викликає мімічно-соматичний рефлекс. Як результат підвищується тонус організму, збуджується діяльність мозку. В мозку утворюється домінанта, яка притягує до себе збудження від інших зон. Навколо домінанти концентрується увесь необхідний для розв'язання проблеми матеріал минулого досвіду. Він проходить відбір, аналіз, синтез.

Одночасно процеси, які не мають відношення до подразника, гальмуються. Для успішної творчості необхідні відповідна обдарованість та виховання.

2.3. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський)

В.І.Вернадський аналізує засади наукової творчості, вивчає питання її продуктивності. Він вважає, що головними умовами успішності творчого пошуку в науці є детальний аналіз фактів, вміння бачити за частковим загальне, не обмежуватися описом явища (вияв чогось, подія, випадок), а глибоко досліджувати його сутність та зв'язки з іншими явищами, простежувати історію ідей (мисленнєві образи, поняття), збирати якомога більший матеріал щодо предмету дослідження з літературних джерел, читати оригінали, вивчати загальні закономірності наукового пізнання, пов'язувати науку з іншими галузями, життям суспільства, не тільки розв'язувати проблеми але й знаходити нові.

2.4. Концепція художньої творчості Л.С.Виготського

Л.С.Виготський створює засади психології мистецтва. На його думку, психологія повинна «захопити» людину в процесі творчості, дослідити як митець реалізує себе у творчості, мистецтві. Однак, для цього не потрібно «підглядати» за автором, або «підслуховувати» як він творить, достатньо зробити психологічний аналіз його творів.

Виготський досліджує художні твори, вирішуючи у такий спосіб дві взаємопов'язані задачі:

- 1) здійснити «об'єктивний» аналіз літературних текстів;
- 2) здійснити аналіз емоцій, які виникають у людей, в процесі їхнього сприймання.

Він розробляє проблеми психології читача та психологічного впливу мистецтва. Основною одиницею психології мистецтва Виготський вважає естетичну реакцію, яка створюється «особливою побудовою літературного тексту». Це «чиста» реакція. Її можна отримати тільки сприймаючи певний художній твір, оскільки вона «закладена» у його тексті, а не виходить із думок, вражень, потягів сприймаючого, які не мають дотексту прямого відношення /Виготський, 1987/.

2.5. Концепція «креативного поля» (Д.Б.Богоявленська)

Д.Б.Богоявленська розробляє концепцію «креативного поля». Вона виокремлює особливу «одиницю» аналізу творчості. Це інтелектуальна активність – феномен, що поєднує у собі інтелектуальні (розумові здібності) та неінтелектуальні (особистісні, мотиваційні) чинники розумової діяльності, але не зводиться до них.

Творчість – функція інтелекту, опосередкованого мотиваційною структурою, яка або гальмує, або стимулює його прояви. Проявом інтелектуальної активності є інтелектуальна ініціатива, під якою розуміється продовження розумової діяльності «за межами потрібного». При цьому ідеться не лише про продовження розумової роботи, а про пізнавальну діяльність, що виходить за межі «практичної необхідності», «надситуативну» активність.

Для вивчення інтелектуальної активності розроблено «метод креативного поля», який дозволяє розподілити досліджуваних по трьох рівнях інтелектуальної активності:

- стимульно-продуктивному (відповідає прийняттю і продуктивному розв'язанню задач в межах раніше поставлених проблем, коли людина притримується вже знайденого способу дії, не намагаючись удосконалювати його),
- евристичному (відповідає відкриттю нових закономірностей емпіричним шляхом, коли людина проявляє певну ініціативу, але та має лише ситуативний характер),
- креативному (відповідає теоретичним відкриттям, коли людина намагається побудувати теорію, яка пояснює факти, ставить нову наукову проблему) /Богоявленська, 1981, 2002/.

2.6. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов)

О.Я.Пономарьов вважає, що творчість базується на взаємодії двох сигнальних систем, які утворюють певну єдність в межах творчого процесу. Фактори першої сигнальної системи (образи) безпосередньо пов'язані з інтуїцією. Це імпульсивність, неусвідомленість творчих дій, їхня мимовільність. Фактори другої сигнальної системи (слова) плекають логічне мислення. Ідеться про рефлексивність, довільність, усвідомленість.

Інтуїція, за Пономарьовим – це нижчий щабель інтелектуальної сфери, а логічне мислення – вищий. Вони взаємопов'язані: в процесі творчості має

місце перехід з рівня на рівень.

Творча проблема формулюється на вищому, а розв'язується переважно на нижчому рівні. Взаємодія цих рівнів породжує нове знання (продукт творчості).

Він не може бути отриманий лише за допомогою логічного висновку, а передбачає використання інтуїції. Запорукою успішності розв'язання творчих задач є здатність діяти «в розумі», тобто високий інтелект.

Креативність, за Пономарьовим, тісно пов'язана з двома властивостями особистості: інтенсивністю пошукової мотивації та чутливістю до побічних утворень, що виникають у процесі мислення /Пономарьов, 1976, 1988/.

2.7. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін)

В.М.Дружинін розробляє концепцію «когнітивної функціональної надлишковості» (КФН). Нормальна людина, за Дружиніним, відрізняється від тварин надлишковим когнітивним ресурсом, тобто, її інтелектуальні можливості дещо переважають адаптаційні вимоги навколишнього середовища. Можливості для творчості виникають лише тоді, коли людина «випадає з потоку розв'язання задач на адаптацію».

У процесі розвитку культури та цивілізації вимоги адаптації стають менш суворими. Сучасна людина захищена від «небезпечних» проявів природи «надлишком» досягнень культури. Однак, із різних причин цей надлишок, а також кількість людей, які можуть успішно займатися творчістю або хоча б розуміти її результати (винаходи, теорії, відкриття), неухильно зменшуються.

Водночас, чим нижча КФН, тим більш адаптованою та задоволеною життям мусить почуватися людина. Найбільш соціально адаптованими та професійно успішними є особи із середнім (або трохи вище середнього) інтелектом, а також із низьким інтелектом і навіть з помірною олігофренією. Найменш задоволені життям люди з високим та надвисоким інтелектом /Дружинін, 1999/.

2.8. Творчість як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець)

В.А.Роменець вважає, що в творчості і саме завдяки їй відбувається вияв людської індивідуальності, вона є універсальним засобом самопізнання та саморозвитку особистості. У творчій діяльності, творчій думці людина знаходить «вище вираження своєї індивідуалізації». Творцем справжніх художніх цінностей, за Роменцем, можна вважати того, хто, спираючись на об'єктивні закономірності явищ дійсності, вміє відтворювати їх з «неповторною індивідуалізацією». Це стосується не тільки художньої, але також наукової й технічної творчості.

Творчість – це виробництво певного «оригінального продукту для комунікаційної мети», при цьому, оригінальність і комунікація стосуються будь-якого виду творчості. Грані, що розділяють наукову і художню творчість, є дуже умовними. Усім видам творчості – технічній, художній,

науковій – насамперед властиві дві взаємопов'язані форми вираження: побудова гіпотези і проведення відповідного мисленого експерименту. Однак, в науці та мистецтві обидві форми мають певну специфіку.

Досліджуючи творчий процес, зазначає Роменець, не можна задовольнятися вивченням мислення, оскільки у творчості воно є вторинним чинником по відношенню до фантазії (уяви) та інтуїції. Спочатку уява творче зближує два різнорідних явища, а лише потім мислення «аргументує» отриманий результат. На відміну від логічного мислення фантазія «за одну мить може відтворити предмет як у його структурній цілісності, так і у сукупності деталей...». Крім того, часто «творча знахідка приходить до людини зненацька», завдяки інтуїції, і не є безпосереднім результатом розмірковування /Роменець, 2001/.

2.9. Теорія вирішення винахідницьких завдань Г.С. Альтшуллера.

З точки зору автора цієї теорії, здатність до творчості - НЕ талант, а природа людини. Творчість - норма людського буття. Творчі здібності є у всіх, але творчий «генетичний скарб» сам по собі не відкриється, поки не виникне потреба у суспільства і не з'явиться можливість реалізації в особистості.

Творчість реалізується в інтелектуальній і духовній діяльності людини. Інтелект дає «нове слово», тобто організовану по-новому інформацію. Духовна діяльність - це «генерація думок». Тому необхідно на всіх етапах становлення особистості стимулювати і організовувати інтелектуальну і духовну діяльність. Вузька спеціалізація пригнічує стимули до творчості. Необхідна універсальна освіта, яка не виключає спеціальної майстерності. Головне - не розвиток здібностей, а створення мотивації на творчість і оволодіння технологією творчої праці. Основним способом розвитку творчої особистості є самовдосконалення. Роль зовнішнього середовища зводиться до переконання особистості в природності процесу творчості та навчання йому, у оздобленні особистості технологіями творчої роботи.

Загальні висновки.

Таким чином, за час свого існування психології творчості, спромоглася сформулювати предмет дослідження, окреслити коло питань, які підлягають вивченню (творчість як процес, ознаки творчої особистості, проблема творчих здібностей та інші), розробити цікаві концепції, що пояснюють складні психологічні феномени, пов'язані з творчістю. Однак, визначилися і певні проблеми.

По-перше, психологія творчості поділяє долю більшості інших галузей психології: чим більшим є обсяг відповідних наукових досліджень, чим ширшою їхня тематика, тим більш суперечливими стають погляди науковців на цей феномен.

По-друге, сучасна психологія накопичила велику кількість наукових фактів, апріорних (умоглядних, не заснованих на досвіді) та емпіричних (заснованих на досвіді) концепцій творчості, але не спромоглася узагальнити їх в межах універсальної теорії.

По-третє, вивчення творчості, нажаль, не є пріоритетним напрямком наукових досліджень.

У вітчизняній психологічній літературі є різні концепції творчості. Творчість розглядається як: особливий вид «економії думки» (О.П.Потебня); сукупність рефлексів (В.М.Бехтерев); вміння бачити за частковим загальне (В.І.Вернадський); засіб викликання естетичної реакції (Л.С. Виготський); функція інтелекту, опосередкованого мотиваційною структурою, яка або гальмує, або стимулює його прояви (Д.Б.Богоявленська); як взаємодія свідомості та несвідомого (О.Я.Пономарьов); як результат «когнітивної функціональної надлишковості» (В.М.Дружинін); як «вище вираження індивідуалізації» (В.А.Роменець).

Контрольні питання, частина 1:

1. Що на думку З.Фрейда плекає творчість? Як Ви розумієте явище «катарсису»?
2. Що таке «архетипи»? Покажіть як (за К.Юнгом) вони проявляють себе в мистецтві.
3. Розкрийте зміст поняття «самоактуалізація» (за А.Маслоу).
4. Чим (за Дж.Гілфордом) «дивергентне» мислення відрізняється від «конвергентного»?
5. Чи згодні Ви з Р.Стернбергом, що творчість можна розглядати як процес «інвестування ідей»? Обґрунтуйте свою позицію.
6. Поясніть тезу Л.Терстоуна, що успішна творчість стимулюється передусім чутливістю до нових ідей. Чи можна віднести її до музичної та хореографічної творчості?

Контрольні питання, частина 2:

1. З яких стадій (за О.П.Потебнею) складається процес творчості?
2. Як розуміє творчість В.М.Бехтерев? Чи згодні Ви з ним? Чому?
3. Які поради для написання курсової роботи з психології дає В.І.Вернадський в своїй концепції наукової творчості?
4. Поясніть, яку роль в дослідженні творчості митця (за Л.С.Виготським) відіграє текст його твору.
5. Назвіть рівні інтелектуальної активності (за Д.Б.Богоявленською). До якого з них належите Ви?
6. Розкрийте роль свідомості та несвідомого у творчому процесі (за О.Я.Пономарьовим).
7. Поясніть явище «когнітивної функціональної надлишковості» (за В.М.Дружиніним) ?
8. В.А.Роменець вважає, що творчість — це «вище вираження індивідуалізації». Як Ви це розумієте?